

El país amic: de les comarques de Girona a l'altiplà mexicà

Mèxic va ser, després de França, el principal destí de l'exili republicà. Les generoses ofertes d'acollida fetes per les autoritats d'aquell país van empènyer milers de catalans a creuar l'Atlàntic des de França en els vaixells noliejats expressament per a aquesta finalitat. A bord del *Sinaia*, el *Flandre*, el *Nyassa* o tants d'altres, desenes de gironins arribaven a Mèxic a la recerca de la llibertat perduda.

Text > **GEMMA DOMÈNECH**, directora general de Memòria Democràtica i investigadora adscrita a l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC)
CARLES RIBERA, periodista i historiador

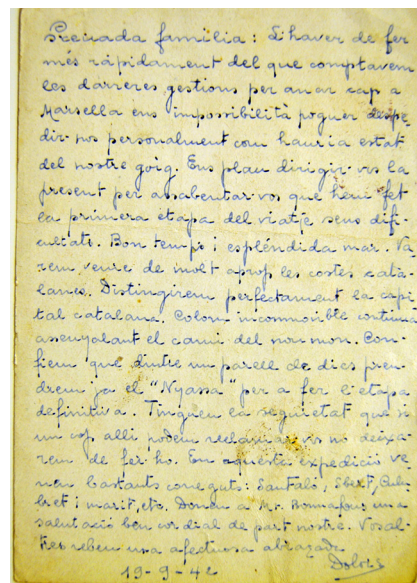
Al'hora de parlar de l'exili republicà del 1939, Mèxic constitueix un cas especial tant pel que fa al nombre de republicans que acull com pel paper de suport polític a la República abans i després de la Guerra Civil. Alhora que acull amb els braços oberts els vençuts de la Guerra Civil i els dona la condició d'asilats polítics, Mèxic serà l'únic estat que mai reconeixerà el govern de Franco. I serà el segon país, després de França, en nombre de republicans espanyols exiliats.

Les xifres oficials situen entorn dels vint mil el nombre de republicans espanyols vinguts a aquest país americà entre el 13 de juny de 1939, data de l'arribada del *Sinaia*, el primer dels vaixells organitzats per a l'evacuació dels republicans radicats a França, i el 14 d'octubre de 1942, data de l'arribada del darrer d'aquests viatges. Però

aquesta xifra augmenta considerablement si es té en compte l'incessant degoteig de nous refugiats registrats que, després d'octubre de 1942, arriben pels seus propis mitjans, sovint responen a l'efecte crida dels amics i familiars que ja s'hi han establert. D'entre aquesta gernació republicana, no resulta senzill fixar el nombre exacte de catalans. El que sí que es pot assegurar és que aquell èxode sense precedents va representar una irreparable pèrdua de talent per a Catalunya i l'Estat espanyol, ja que bona part dels expatriats formava part de l'elit intel·lectual i política. Una pèrdua que va revertir en una aportació intel·lectual i científica clau per als països d'acollida, un fet especialment rellevant a Mèxic.

En el cas gironí, disposem de les recerques recents fruit dels treballs d'actualització del *Diccionario de los catalanes en México*, publicat l'any 1996 per Josep Bru i Josep Maria Murià i que aviat veurà la llum en una nova edició corregida i augmentada a càrrec de José María Murià, Salomó Marqués i Gemma Domènech. Aquest treball situa en dos-cents dotze els homes i dones nascuts o establerts a la regió de Girona que arriben a terres mexicanes a partir de l'estiu de 1939. Girona, amb 27 emigrants, és el primer municipi emissor d'exiliats a Mèxic. La capital gironina, juntament amb l'Alt Empor-

Un treball situa en 212 els homes i dones nascuts o establerts a la regió de Girona que arriben a terres mexicanes a partir de l'estiu de 1939

>> Postal de Dolores Pla a Dolores Cos des del Nyassa. Setembre de 1942. MUME.
(Font: FAMÍLIA COS DÉROUARD)

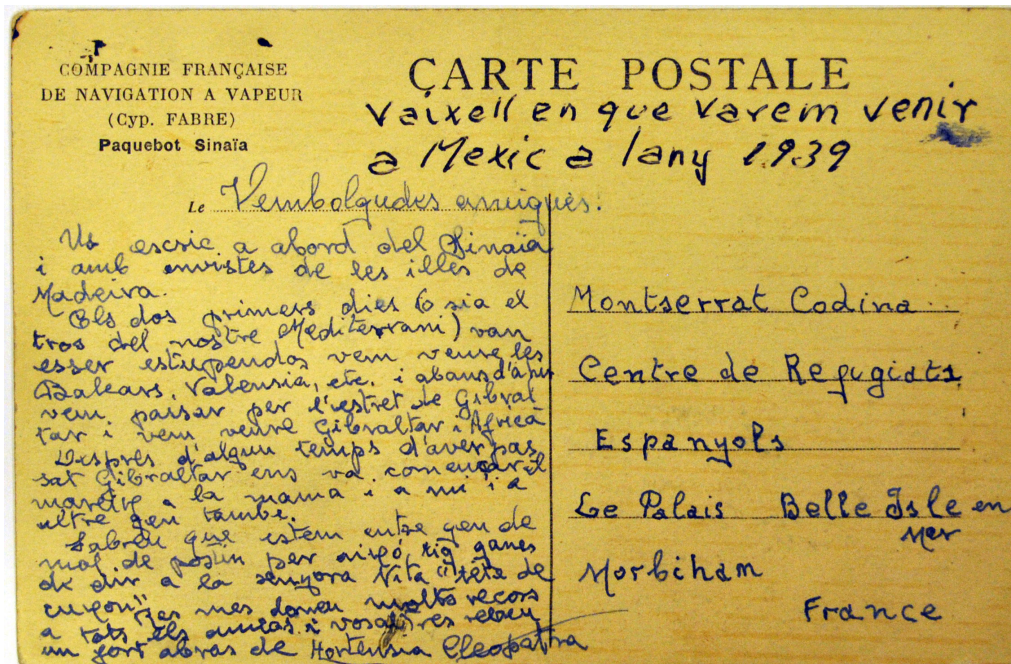
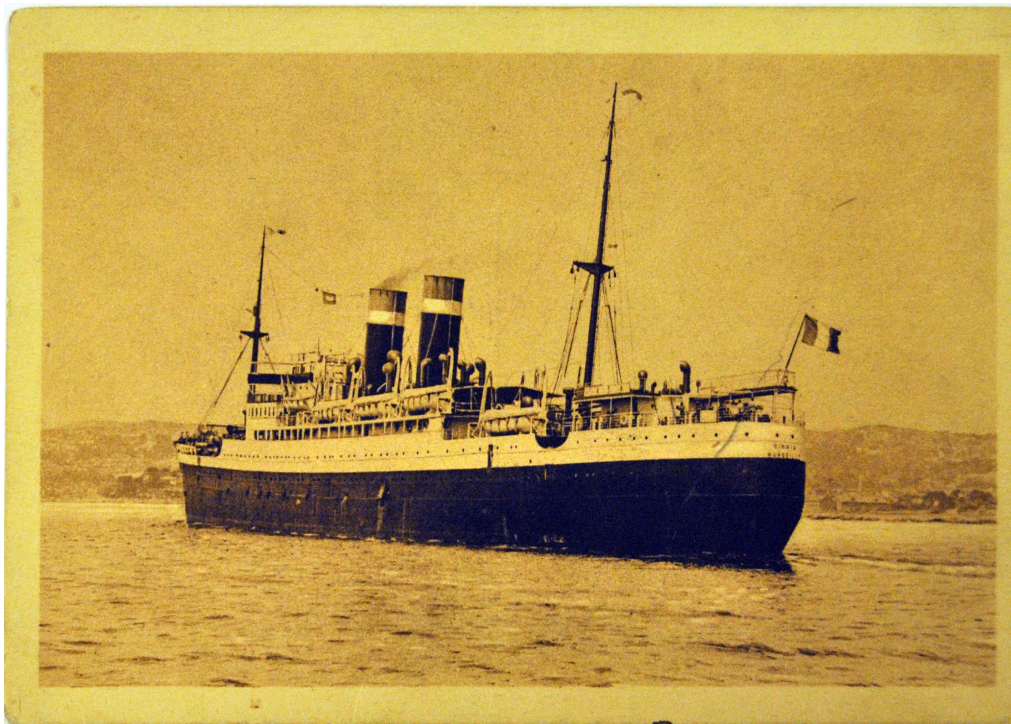
dà (75, una vintena dels quals és de Figueres) i el Baix Empordà (41, tots de Palamós, Sant Feliu i la Bisbal), sumen tres quartes parts dels exiliats. A més distància queden la Garrotxa (19, dels quals 6 són d'Olot), el Pla de l'Estany (9, dels quals 7 són de Banyoles); la Selva (8), la Cerdanya (6) i el Ripollès (3).

Entre aquests més de dos-cents noms, hi ha personatges ben coneguts per la seva rellevància política i professional i d'altres d'absolutament desconeguts fora del seu àmbit de relacions. En el primer grup identifiquem primeres espases de la talla, per exemple, del periodista, escriptor, polític i publicista figuerenc Jaume, *Met*, Miravittles (Figueres, 1906 - Barcelona, 1988), que abans de deixar Catalunya havia ocupat, entre altres càrrecs, el de secretari general del Comitè de Milícies Antifeixistes i el de Comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Miravittles s'exilia a Mèxic el 1941 en el seu camí cap als Estats Units, on arriba el 1945 i treballa pel Govern de la República a l'exili fins que torna a Catalunya el 1963.

Miquel Santaló

Un altre cas destacadíssim és el del mestre, alcalde de Girona (1931-1933) i ministre republicà Miquel Santaló i Parvorell (Vilaür o Camallera, 1888 - Guadalajara, Jalisco, 1962). Santaló surt cap a l'exili francès amb la seva esposa, la mestra Adelina Cortina, i els seus fills, Adelina, Joana i Miquel, i des del país veí ajuda altres refugiats a embarcar cap a Mèxic, on ell mateix viatja amb la família el 1942 des del port de Marsella per establir-se a la capital federal i posteriorment a Guadalajara, Jalisco, on reprèn la seva professió de geògraf i viu fins a la seva mort.

Casos igualment notoris són el del nebot de Miquel Santaló, el matemàtic Marcel Santaló i Sors (Camallera, 1905 - Girona, 1994), que un cop a l'exili esdevindrà un científic, de renom treballant a l'Organització d'Estats Americans (OEA) i a la UNESCO, abans de retornar a Girona l'any 1988; o el de l'exdiputat d'ERC i impulsor de publicacions periòdiques Antoni Dot i Arxer (Olot, 1908 - Houston, Texas, 1972), que arriba a Mèxic el maig de 1942 procedent de Montpeller, on havia estat acollit a la Residència d'Intel·lectuals Catalans amb la seva dona, Remei Masdemont i Puquí

>> Postal d'Hortènsia Padrós a Montserrat Codina des del Sinaia. Juny de 1939. MUME. (Font: FAMÍLIA BURGÜES PADRÓS)

(1909-1987), i el seu fill Jordi Dot. Un cop establert a Ciutat de Mèxic, acaba creant la seva pròpia empresa d'assegurances i continua vinculat a iniciatives polítiques relacionades amb l'exili català. Tampoc es poden oblidar els casos del conseller de Sanitat, subsecretari de la Presidència de la Generalitat i comissari general d'Ordre Públic Martí Rouret i Callol (l'Escala,

1902 - Ciutat de Mèxic, 1968); ; el de l'escriptor, periodista i polític Josep Pous i Pagès (Figueres, 1873 - Barcelona, 1952), i, per citar encara tres noms més de rellevància, els de l'advocat i polític d'ERC Antoni Xirau i Palau (Figueres, 1898 - Bagneux, França, 1976), conseller de Sanitat i Assistència Social (1932) i conseller d'Agricultura i Economia (1933), i els seus germans, el

catedràtic de filosofia Joaquim Xirau i Palau (Figueres, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1946) i el farmacèutic Joan Xirau i Palau (Figueres, 1903-1976) amb la seva esposa, l'escriptora Maria Àngels Vayreda i Trullol (Lladó, 1910 - Figueres, 1977) i les seves filles Maria (Figueres, 1932 - Avinyonet de Puigventós, 2017) i Adela (Figueres, 1936-1961).

La nòmina de gironins a Mèxic és molt més llarga i variada quant a extracció social i diversitat professional. Per sectors d'activitat cal destacar l'elevada presència de mestres. Entre aquests cal mencionar Enric Adroher i Pascual (Girona, 1908 - Barcelona, 1987), germà de la coneguda activista Antònia Adroher, que arriba a Mèxic el 1940, i també els germans Lluïsa, Josep i Antoni Bargés i Barba, nascuts a Barcelona els dos primers però formats professionalment a Girona, que desembarquen l'any 1939. Entre els docents també hi trobem el matrimoni format per Esteve Garriga (Girona, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1975) i Roser Carreras (Pals, 1904 - Barcelona, 1999). Hi ha igualment el cas d'un mestre de renom com Josep Mascort (Quart, 1898-1970), director de l'Escola Normal de Magisteri de Girona, comissari de la Generalitat a Girona i alcalde de Bescanó, així com el d'altres docents com Maria Sala i Coll (Roses, 1914-1972), que havia estat mestra a Palau-saverdera i Barcelona, i Abelard Fàbregas i Esteba (Cabanes, 1894 - Mèxic, 1991), que un cop instal·lat a Mèxic es dedica a l'edició de llibres escolars, una activitat que compagina amb la creació d'una valuosa col·lecció de pintures que cedirà al Museu de l'Empordà de Figueres.

També és nombrós entre els gironins emigrats el col·lectiu de periodistes que, a més dels citats Jaume Miravittles i Josep Pous i Pagès, té entre les figures de renom Agustí Cabruja i Auguet (Salt, 1909 - Ciutat de Mèxic, 1983), escriptor i periodista destacat de *L'Autonomista* o *La Humanitat*, que acabaria sent nomenat membre de l'Ateneo de Letras de la Academia Mexicana. A aquest nom s'hi suma el de Francesc Aguirre i Torres (Portbou, 1886 - Mèxic, 1968), que va ser redactor als periòdics *El Sol*, *La Lucha* i *La Publicidad*, subdirector i director d'*El Día Gráfico*, director de *La Noche* i cap de premsa del Ministerio de Estado i, un cop a l'exili, director de edició mexicana de *La Humanitat* (1959-1961 i 1965).

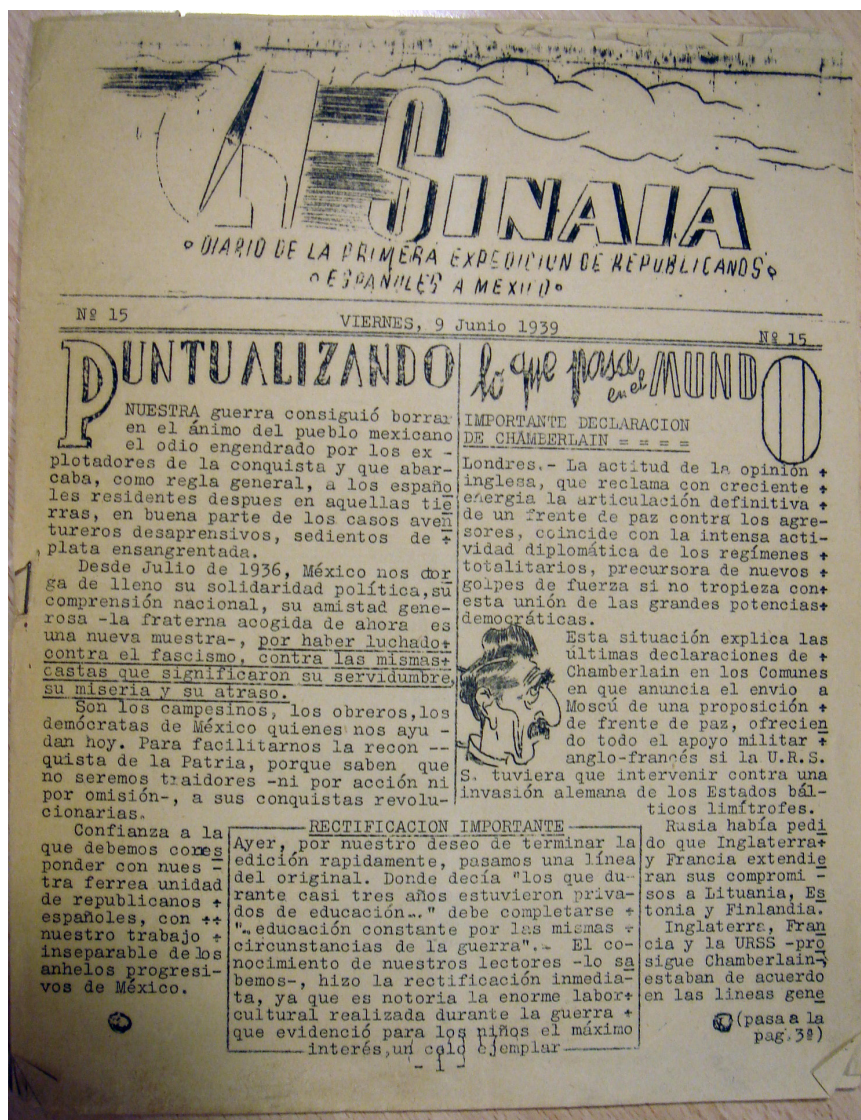
Joan Linares

Tampoc es poden oblidar els casos de Joan Linares i Delhom (Palafrugell, 1881 - Ciutat de Mèxic, 1947), alcalde de Palafrugell, fundador del setmanari *Baix Empordà*, i de Narcís Molins i Fàbrega (Tortellà, 1901 - Cuautla, Morelos, 1962), que havia estat redactor de *La Nau*, *La Humanitat* i *L'Opinió*. Finalment, convé citar el cas d'Alfons Vidal i Planas (Santa Coloma de Farners, 1891 - Tijuana, Baixa Califòrnia, 1965), periodista d'*El Noticiero Universal* a Barcelona i el d'*El Debate* a Madrid, que va acabar tenint una avinguda dedicada a la ciutat de Tijuana.

La llista de professionals i gent d'ofici és llarga i variada. Escollits amb una voluntat panoràmica, cal fer esment del farmacèutic Wenceslau Dutrem

Emili Blanch deia que durant els sis anys viscuts a Mèxic hi va trobar aixopluc, pau i llibertat, tot allò que a Catalunya mancava en aquells dies

i Solanich (Mieres, 1877 - Ciutat de Mèxic, c. 1958), propietari de dues farmàcies i uns laboratoris a Barcelona i pare de la nissaga de farmacèutics que a Mèxic funden els Laboratoris Farbar d'investigació biomèdica i productes farmacèutics. Un dels seus fills, Wen-

>> Portada de la publicació Sinaia, un diari de bord publicat durant el trajecte de França a Mèxic entre maig i juny de 1939. MUME. (Font: FAMÍLIA BURGÜES PADRÓS)

ceslau Dutrem Domínguez (Barcelona, 1909-1979), ha passat a la història per haver estat el primer facultatiu en atendre Lev Trotsky quan va ser ferit de mort en terres mexicanes per un altre català, Ramon Mercader. Hi trobem militars com Àngel Calvo i Herrera (Moià, 1887 - Torreón, Coahuila, 1953), establert a Santa Eugènia de Ter i que s'exilia amb la seva dona, Hermínia Carreras (Santa Eugènia de Ter, 1895 - Sonora, 1985). També s'exilien el químic bacteriòleg empordanès Eulogi Bordas i Costa (Port de la Selva, Alt Empordà, 1918 - Ciutat de Mèxic, 2009), que esdevindrà un expert mundial en la lluita contra el paludisme; hotelers i restauradors com Dalmau Costa i Vilanova (Port de la Selva, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1974) i el matrimoni format pel germà del primer Antoni Costa i Vilanova (Port de la Selva, Alt Empordà, 1904 - Monterrey, Nuevo León, 1988) i Maria Costa i Pagès (el Port de la Selva, 1911), que continuaran a Mèxic en el món de l'hostaleria juntament amb el fill d'aquests últims, Salvador Costa i Costa (Port de la Selva, Alt Empordà, 1937), i dedicant-se, en el cas de Dalmau Costa, a importants tasques de mecenatge cultural.

La llarga i diversa nòmina d'ocupacions segueix amb auxiliars de farmàcia (Roser Albert i Puig, de Figueres); agricultors com Joan Bahí Font, de la Bisbal; Manuel Devant i Bonet, de Fontanilles, i Blai Falcó i Vila, de la Selva de Mar; obrers com els operaris de la indústria del suro Leonil-la Gispert i Pla, de Calonge, i Joan Font i Albertí, de Sant Feliu de Guíxols, o les treballadores tèxtils Emília Casas i Busquets, de les Planes, i l'olotina Pietat Juncà Bartrina. Es pot seguir amb la modista Anita Cercós i Cassà, de Girona; l'ebenista banyolí Joaquim Montagut i Comerma; el metge psiquiatre de Cassà de la Selva Ferran Mustarós i Pla; el mecànic Lluís Purcallas i Ferreres, de Llançà, i una llarga llista que exemplifica la varietat de perfils als quals, això sí, una comuna militància política en les diferents formes del republicanisme obliga a deixar Catalunya un cop perduda la guerra.

«L'exili va ser per a nosaltres el millor que ens va passar durant el franquisme», afirmava l'arquitecte empordanès Emili Blanch Roig (1897-1996), en una entrevista a *El Punt* el 20 de febrer de 1995. Emili Blanch es referia als sis

anys viscuts a Mèxic, país en el qual va trobar aixopluc, pau i llibertat, tot allò que a Catalunya mancava en aquells dies i que va representar un xoc terrible per als que retornen en ple franquisme. El testimoni d'Emili Blanch no és excepcional. La desesperança que representa el final de la Segona Guerra Mundial per als exiliats republicans, que veuen que el franquisme s'eternitza, i el Decreto de Amnistía de 1945, comporta la repatriació d'un bon nombre de gironins, entre ells l'esmentat Emili Blanch i la seva esposa, Maria Batlle, per als quals l'exili americà s'acaba el febrer de 1948. A la difícil situació econòmica que la majoria es troben quan retornen (en el cas de Blanch, per exemple, tots els seus béns han passat a mans de l'Estat i està suspès per a l'exercici de l'arquitectura), s'hi suma la situació social d'un país aïllat del món i tancat en ell mateix, ideològicament molt lluny de les societats modernes i avançades que van ajudar a construir en el seu país d'acollida. En la majoria dels casos, la pàtria que els torna a rebre els impedirà tornar a gaudir del prestigi social i professional que havien tingut abans de la guerra o, en el cas dels menys destacats, de la comprensió i escalf veïnal que els hauria d'haver permès reintegrar-se a la comunitat.

Més retorns de mestres

Com en el cas d'Emili Blanch, també tornen altres persones. El mestre Enric Adroher s'estableix a Barcelona. El també mestre i exdiputat d'ERC Josep Mascort i Ribot (Quart, 1898-1970) retorna a Catalunya el 1949 amb la seva dona, Maria Clota i Prunell, i la seva filla Roser Mascort i Clota. També és breu l'estada mexicana del mestre figuerenc i exdiputat d'ERC Xavier Casademunt i Arimany (Figueres, Alt Empordà, 1897 - Girona, 1988). En el seu cas havia marxat a Mèxic el 1942, on va treballar en la venda de llibres, i finalitzada la Segona Guerra Mundial torna a creuar l'Atlàntic per establir-se a Tolosa de Llenguadoc, des d'on el 1949 torna a Catalunya i no és fins al 1960 que aconsegueix el reingrés al magisteri fins a la seva jubilació el 1969. El gironí Pere Vila i Xifra (Girona, 1904-1978), retorna el 1947 per reincorporar-se al negoci familiar de majoristes de fruita. El metge banyolí Joan Gussinyé i Mas (1893-1981) intenta retornar infructuo-

La qualificació professional o els estudis mínims en un país que tot just s'estava desenvolupant els van permetre establir-se amb tanta o més confortabilitat de la que tenien a Catalunya

sament el 1946 i exerceix la seva professió a Mèxic fins a la seva jubilació, per acabar retornant a Banyoles amb la seva esposa, Monserrat Alfonso, i el seu fill Jordi el 1980. Són alguns casos citats sense ànim d'exhaustivitat que il·lustren la tornada dels exiliats.

El retorn dels gironins i gironines exiliats a Mèxic no és, tanmateix, generalitzat. La majoria romanen en el país d'acollida amb sorts diverses, tot i que la qualificació professional de la majoria o el sol fet de tenir uns estudis mínims en un país que tot just s'estava desenvolupant els permeten establir-se amb tanta o més confortabilitat de la que tenien a Catalunya, seguint les seves ocupacions originals o adaptant-se a les circumstàncies. Així, trobem l'advocat Joan Domingo i Alemany (Girona, 1906 - Ciutat de Mèxic, 1992), que compagina la pràctica legal amb un negoci d'importacions; la militant anarquista de l'Escala Pepita Català Altrachs, que va obrir una floristeria en una cèntrica avinguda de la capital mexicana; el ceramista, escultor i poeta figuerenc Jaume Tarrades i Barrera, que va muntar una fàbrica d'embotits i més tard va marxar a Ve-neçuela, o la jugadora de pilota basca Francesca Domingo, que va esdevenir una estrella d'aquest esport a Mèxic. Són casos anecdòtics que ajuden a configurar una visió polièdrica d'un exili gironí a Mèxic que està cada cop més documentat i estudiat en els casos de més rellevància però que ben segur preserva molts descobriments per als investigadors que decideixin centrar-se en un tema amb molt camp per explorar.